

Петиційна діяльність дворян Катеринославської губернії у пореформений період

У статті аналізуються клопотання Катеринославського дворянського губернського зібрання до вищих органів влади Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: дворянство, Катеринославське дворянське губернське зібрання, петиція.

В статье анализируются ходатайства Екатеринославского дворянского губернского собрания в высшие органы власти Российской империи во второй половине XIX – начале XX в.

Ключевые слова: дворянство, Екатеринославское дворянское губернское собрание, петиция.

There are petitions of Katerinoslav noble province assembly to higher authorities of Russian Empire in the second part of XIX – beginning XX st. are analyzed in this article.

Key words: nobility, Katerinoslav noble province assembly, petition.

Одним з привілеїв, наданим російському дворянству "Жалованною грамотою" 1785 р., була можливість подавати клопотання у вищі органи державної влади та особисто імператору. Це право було закріплене в "Своде законов о состояниях" 1857 р. У ст. 112 закону зазначалося, що "дворянство у зібранні може обговорювати свої потреби і представляти їх через губернського маршалка начальнику губернії і міністру внутрішніх справ, а у важливих випадках подавати прохання імператорській величності" [17, с. 28].

Про різного роду клопотання дворянства до вищих органів влади Російської імперії у пореформений період історики писали багато, але в межах вивчення різних питань, які були актуальними для дворян у другій половині XIX ст. Як окреме питання петиційна діяльність дворянства увагу істориків привертала рідко.

Петиційній діяльності дворянських зібрань присвятив окремий розділ монографії радянський історик А.П.Корелін. Він проаналізував увесь спектр питань, які дворяни виносили на розгляд різних міністерств і відомств Російської імперії та особисто імператора у вигляді клопотань. А.П.Корелін дійшов висновку, що петиційна діяльність дворянських зібрань була спрямована на збереження і укріплення економічних та політичних позицій дворянства, головним чином його помісної частини [5, с. 282].

Окрему увагу петиційній діяльності присвятила в своїй дисертації сучасна російська дослідниця О.В.Миронова. На її думку, дворянство Казанської губернії почало активно звертатись до вищих державних органів лише з 1880-х рр. у зв'язку з економічними труднощами. Серед основних клопотань історик називає вимоги організації дешевого кредиту для поміщиків, створення заповідних маєтків, пропозиції щодо будівництва залізниць тощо. В результаті дослідження клопотань казанських дворян О.В.Миронова дійшла висновку, що значна частина дворян прагнула прилаштуватися до нових умов буржуазного розвитку країни за рахунок держави [6, с. 24].

А.П.Корелін вказує, що до часу правління Олександра II дворянство рідко користувалося правом подання клопотань [5, с. 234]. Ситуацію змінила Селянська реформа 1861 р.

З початком обговорення проекту Селянської реформи у 1858 р. дворяни Катеринославської губернії значно активізувалися. Цьому сприяла сама імперська влада, яка закликала дворянські зібрання подавати свої міркування щодо емансипації селян до Редакційної комісії. Свої пропозиції з облаштування селянського побуту Катеринославське дворянське зібрання представило на розгляд Редакційної комісії у 1860 р. через обраних депутатів А.М.Миклашевського і О.М.Поля.

Катеринославські дворяни пропонували зберегти на 3 роки устрій поміщицьких маєтків, надати поміщикам право вільно вирішувати, на яких умовах віддавати у відкуп звільненим селянам землю, також пропонували надати окремим власникам право не віддавати землю у відкуп взагалі [10, с. 168, 169].

Висловлені пропозиції не були враховані імперським урядом, тож Селянська реформа вступила в силу на засадах, які не влаштовували дворянство.

Ще до проголошення маніфесту 1861 р. катеринославські дворяни почали шукати рішення, яке б допомогло їм мінімізувати втрати дармової робочої сили та землі, яка мала перейти за викупом звільненим селянам. Губернський маршалок дворянства А.М.Миклашевський від імені дворян губернії звернувся до керівника Міністерства фінансів з проханням про відкриття в Катеринославі контори Державного банку, аби дворяни мали змогу брати короткострокові кредити, а також брати під заклад пшениці і шерсті позики. Відповідь міністра була негативною. Майже одночасно А.М.Миклашевський подав клопотання міністру державного майна щодо збільшення капіталу сільського господарства на позики для землевласників. Міністр держмайна відповів, що капітал у розмірі 90 тис. крб сільського господарства вже розданий на позики Катеринославській губернії і не може бути збільшений [10, с. 172, 173, 174].

Незважаючи на негативні відповіді, дворянство продовжило практику звернень, хоча й не дуже активно. У 1866 р. губернський маршалок П.А.Струков подав міністру фінансів клопотання про затвердження проекту статуту Катеринославського земського банку. В свою чергу міністр передав цей проект на розгляд Державної Ради [3, арк. 7 зв. – 8].

Ідея відкриття в Катеринославі губернського земського банку виникла ще влітку 1860 р. [10, с. 170]. Пізніше проект банку обговорювався у новостворених земських зібраннях. Однак імперська влада так і не пішла назустріч катеринославським дворянам. Однією з причин відхилення клопотання було відкриття у 1864 р. Земського банку Херсонської губернії. Це, на думку російської влади, мало вдовольнити потреби дворян Півдня Російської імперії в кредитах.

У другій половині 1860-х – першій половині 1870-х рр. дворяни Катеринославської губернії рідко "обтяжували" владу своїми проханнями. Причому клопотання лежали в галузі адміністративного управління і соціальної сфери. У грудні 1866 р. катеринославські дворяни просили Міністерство юстиції ліквідувати посади посередників полюбовного межування земель, які не вдовольняли інтереси дворянство. У відповідь Міністерство запропонувало перекласти обов'язки посередників на повітових маршалків дворянства, що цілком вдовольняло дворянське зібрання губернії. Також "благородне зібрання" Катеринославської губернії прохало збільшити матеріальне утримання засідателів повітових поліцейських управлінь [3, арк. 6–6 зв., 7].

Ще одне клопотання стосувалося міського управління, в якому катеринославське дворянство традиційно не було представлено. Катеринославська міська дума складалася цілковито з представників купецтва та міщанства, тому дворяни прохали уряд допустити дворян-домовласників Катеринослава до участі в міському громадському зібранні з особами торгового стану [3, арк. 7]. До певної міри інтереси дворянства в цьому питанні були задоволені після виходу нового Міського уложення 1870 р.

У своїх клопотаннях дворянство зрідка торкалося освіти. Просили в основному про заснування стипендій та відкриття нових навчальних закладів.

У вересні 1874 р. дворяни Павлоградського повіту, маючи на меті вшанувати корисну і тривалу діяльність на посаді повітового маршалка дворянства А.П.Письменного, постановили заснувати в Катеринославській класичній гімназії стипендію його імені. Через губернатора вони звернулися до міністра внутрішніх справ, який в свою чергу подав це питання на розгляд імператора. І той цього разу не відмовив, давши дозвіл на заснування стипендії [15, арк. 1–1 зв., 2, 27].

Клопотання про заснування стипендії ім. А.П.Письменного з часу ліквідації кріпацтва стало одним з небагатьох, яке було задоволене в повному обсязі.

Питання освіти дворян не належало до пріоритетних, втім до нього нерідко поверталися. З 1886 р. губернський маршалок А.П.Струков неодноразово подавав клопотання міністрам внутрішніх справ і юстиції про обкладання копійчаним збором з десятини на освіту дітей бідних дворян маєтків, які переходять від дворян у власність інших станів. У відповідь влада так і не задовольнила цього прохання, запропонувавши дворянам додатково обкласти податком дворянське майно [9, с. 3–4; 7, с. 12].

Названі питання важко віднести до злободенних. Для дворянства важливими все ж залишалися соціально-економічні питання, які вони намагалися вирішувати через Катеринославське губернське земство.

Однак наприкінці 1870-х рр., а особливо у 1880-х рр. дворянство розвинуло неймовірну активність у напрямі петиційної діяльності. Більшість клопотань мало економічне підґрунтя.

У вересні 1877 р. на черговому зібранні дворянство клопоталося перед міністром внутрішніх справ щодо необхідності обкладання податком на користь дворянського зібрання нерухомого майна дворян, які мешкають у місті і повітах. Клопотання тривалий час ходило по інстанціях, і нарешті, у 1883 р. Сенат дав на нього негативну відповідь [14, арк. 1–1 зв., 10 зв.]. Дворянство завжди потребувало додаткових коштів, тому бажання обкласти податком дворян, які мешкали у місті, можна вважати природним. Хоча цей податок все одно не зміг би вплинути на покращення становища дворянства, яке наприкінці 1870-х рр. було критичним.

Кілька неврожайних років, висока вартість найманих робітників, конкуренція іноземної шерсті, високі тарифи на залізницях, обезземелення дворян тощо – все це не сприяло економічній стабільності дворянських господарств.

На черговому зібранні у вересні 1877 р. "дворянство Катеринославської губернії, розмірковуючи про власні потреби, дійшло висновку щодо тяжкого економічного стану своїх маєтків". Для виправлення ситуації дворянське зібрання підготувало відразу цілий пакет клопотань: 1) невідкладне спорудження Донецької кам'яновугільної залізниці з мостом через Дніпро, яка б зв'язала два кінця губернії; 2) запровадження тарифу на імпорту шерсть; 3) видання нових правил найму робітників; 4) надання дворянам кредитів у Державному банку нарівні з купцями. Єдиним клопотанням, яке не мало прямого

¹ 1.04.1863 р. були оприлюднені "Временные правила о найме сельских рабочих и строителей", однак вони діяли неефективно. Питання видання нових правил найму робітників дворяни піднімали неодноразово у межах діяльності Катеринославського губернського земського зібрання.

стосунку до матеріального становища дворян, було питання реорганізації опіки, яку дворяни прохали залишити становою² [13, арк. 1–2, 4–4 зв., 8–8 зв., 9–9 зв., 10 зв., 12].

В Міністерстві внутрішніх справ обіцяли задовольнити прохання, окрім проекту найму робітників, який не отримав розробки, та питання реорганізації опіки [13, арк. 25].

Питання економічного характеру залишалися актуальними і у 1880–1890-х рр.

У 1886 р. на найвищому рівні було вирішено відділити від Катеринославської губернії Ростовський повіт і передати його Області Війська Донського. Відділення цілого повіту, в якому розташовувалися одні з найбагатших міст губернії: Ростов, Таганрог, Нахичевань, – не могло не схвилювати дворянство. Тому на черговому засіданні у вересні 1886 р. вирішено було клопотатися "про необхідність залишити губернію в територіальних межах, які визначила Катерина II" (що не відповідає дійсності – І.К.). Також піднімалося питання про те, що в Донській області дворяни будуть позбавлені права завідувати дворянською опікою та втратять частину виборчих прав [7, с. 31, 32]. Другий момент, озвучений катеринославським дворянством, міг би свідчити про стану солідарність, але головним залишався факт втрати цілого повіту, дворянство якого відраховувало в бюджет губернського зібрання чималі суми. Врешті, прохання не було задоволено, і у 1887 р. Ростовський повіт вивели зі складу губернії.

На тому ж вересневому зібранні 1886 р. дворяни вирішили клопотатися про скасування закону від 15.06.1882 р., який встановлював мито на майно, яке переходить безоплатно від одного власника до іншого (процедура спадкування) "або за заповітом предків своїх, продовжувати вірне служіння своє Престолу і Вітчизні". Незважаючи на таку вірнопідданську позицію, імператор не пішов на скасування закону, але розпорядився, аби мито не збирали у тому разі, якщо майно передається у спадок кілька разів протягом короткого часу [7, с. 9, 10].

Стрімке обезземелення дворян викликало серйозне занепокоєння не лише катеринославського дворянства. Рішенням, яке б, на думку дворян, могло затримати процес втрати дворянами землі, мало стати запровадження заповідних маєтків.

4 травня 1888 р. питання про заповідні маєтки було підняте на надзвичайному дворянському зібранні³ [7, с. 16].

Землевласник А.В.Бахирєв висловив думку, що питання заповідних маєтків зачіпає "центральный нерв стану ... і близько стосується інтересів держави". Хоча цю ідею підтримало чимало дворян, були й такі, які були проти. Землевласник П.О.Карпов виступив проти заповідних маєтків, оскільки їх поява розділить дворян на повноправних і безправних, внесе розбрат у дворянське середовище, пропонуючи перенести розгляд питання [19, с. 3, 6].

Дворянське зібрання таки наполягло на поданні клопотання з цього питання, запропонувавши наступні умови: 1) аби кожен дворянин міг передати на підставі невідчужуваності маєток площею 600 дес. будь-кому з дітей; 2) той, хто отримав маєток, має право його заповідати своїм дітям; 3) у разі смерті дворянина, у якого не має дітей, маєток переходить до старшого в роді; 4) заповідність не зникає навіть за умови переходу його під опіку; 5) перебування маєтку в закладі не повинно ставати перепорою для створення заповідного маєтку [19, с. 7].

У 1899 р. закон про заповідні маєтки вступив в силу, але ним мало хто скористався, оскільки, як це не дивно звучить, ідея про заповідні маєтки не відповідала інтересам більшості дворян.

Створення заповідних маєтків не могло вирішити всіх проблем дворян, тому вони продовжували клопотатися перед урядовими установами щодо покращення свого становища. У 1889 р. чергове Катеринославське дворянське зібрання підготувало ще кілька клопотань, які мали б збільшити ефективність дворянських господарств: 1) підняття ввізного мита на імпорту шерсть; 2) зменшення залізничних тарифів, 3) необхідність будівництва при залізницях елеваторів задля поживлення хлібної торгівлі [7, с. 18, 19, 68].

Лише одне клопотання (підняття тарифів на імпорту шерсть) було задоволене урядом, що виправити складне становище дворянських господарств не могло.

На черговому дворянському зібранні 1896 р. знову піднімалося питання про заповідні маєтки, про загальний стан дворянства, заходи щодо Дворянського банку, соло-вексельні кредити, створення спеціальних управлінь для керування дворянським маєтками, на яких лежав борг [4, с. 1].

Внаслідок щорічного наростання кількості схожих клопотань соціально-економічного характеру, які подавали дворянські зібрання майже всіх губерній Російської імперії, у 1897 р. під керівництвом голови Кабінету Міністрів І.М.Дурново була створена Особлива нарада у справах дворянського стану [1, с. 102].

Особлива нарада закінчила свою роботу у 1901 р., але вирішити всі проблемні питання дворянського стану вона не змогла. Тож дворяни продовжили практику подання петицій. Хоча цей процес ніколи й не припинявся.

У 1902 р. дворянське зібрання підготувало нові клопотання відносно: 1) невідчужуваності садиб і основної частини земель (у розмірах цензу); 2) свободи від мита землеволодінь при переході їх до

² Питання про збереження опіки, яка базувалася на становому принципі, дворяни піднімали ще у 1869 р. [13, арк. 15].

³ Ідея про заповідні маєтки була подана Полтавським маршалком дворянства О.В.Мещерським у 1887 р. [18, с. 4].

іншого власника; 3) повної свободи прийому чи неприйому нових членів до складу дворянського зібрання; 4) вдосконалення статуту Дворянського банку; 5) надання можливості тим дворянам, чії маєтки закладені в Дворянському банку не виплачувати протягом 3 років термінових платежів, а додати їх до суми капітального боргу; 6) призупинення продажу дворянських маєтків за недоплати, надавши можливість протягом року виплатити борги або передати маєток в опікунське управління; 7) прискорення законодавчого перегляду правил найму робітників [8, с. 19, 20]. Названі клопотання вже стали традиційними для дворянства, тому всі вони не були задоволені повною мірою.

Єдиною невеличкою перемогою дворян стало отримання дозволу імператора на створення дворянської каси взаємодопомоги у 1904 р. [8, с. 53].

Поруч з суто економічними клопотаннями дворянство Катеринославської губернії нерідко піднімало питання адміністративного характеру. У 1899 р. і 1902 р. дворянське зібрання клопоталося перед міністром внутрішніх справ щодо необхідності входження представників дворянства до складу губернського у фабричних справах і промислового податку присутствія. Однак назване присутствіє за час своєї роботи не мало жодних нарікань від дворянства, тому клопотання не було задоволене [2, с. 2; 8, с. 99, 100; 12, арк. 5].

У січні 1905 р. катеринославське дворянство запропонувало клопотатися про надання дворянам права самостійно обирати осіб із землевласницького стану до дворянства. Це питання було передане Особливій комісії [11, арк. 1]. Як відомо, надання дворянства завжди було в компетенції Урядуючого Сенату. Однак катеринославське дворянство вважало, що за останні роки до числа дворян потрапило багато "ненадійних" елементів, тому вони прагнули взяти процедуру надання дворянства під свій контроль.

Такий далеко не повний перелік клопотань катеринославських дворян, які були подані в різні урядові інстанції у пореформений період. Короткий огляд петиційної діяльності дворян Катеринославської губернії дає можливість побачити, що серед основних клопотань були економічні.

Хоча протягом другої половини XIX ст. дворяни продовжували залишатися найбільшими землевласниками серед усіх станів Катеринославської губернії, вони поступово втрачали свою економічну базу, якою продовжувала залишатися земля. Маючи змогу безпосереднього звернення до вищих органів влади, дворяни регулярно подавали різного роду петиції, які були спрямовані на поліпшення умов ведення дворянських господарств. При цьому в більшості випадків дворяни пропонували заходи покращення свого економічного становища, які б мали здійснюватися за рахунок інших станів та держави.

Нерідкими були прохання соціально-політичного та соціокультурного змісту (міське управління, освіта, право надання дворянства), які свідчили про бажання дворян і надалі відігравати панівну роль у суспільстві.

Отже, петиційна діяльність у другій половині XIX ст. стала однією з визначальних рис діяльності Катеринославського дворянського зібрання. Вона свідчила про непохитну віру дворян в те, що самодержавна монархія підтримає їх як єдину опору "Престолу і Батьківщини". Втім, як свідчать факти, російська влада включно з імператором нерідко просто ігнорувала дворянські клопотання або виконувала їх частково. Ті клопотання, які були задоволені (збільшення тарифів на імпорту шерсть, дозвіл на створення заповідних маєтків, створення дворянської каси взаємодопомоги) не мали принципового значення для покращення економіки дворянських господарств.

Література

1. Беккер С. Миф о русском дворянстве: дворянство и привилегии последнего в период императорской России / С. Беккер. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
2. Дворянское собрание // Приднепровский край. – 1902. – № 1438, 25 января. – С. 2–3.
3. Державний архів Одеської області, ф. 1. Канцелярія Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора, оп. 140, спр. 104. Справа про дворянські вибори в Катеринославській губернії 1868 р., 33 арк.
4. Катеринослав. 23 января // Приднепровский край. – 1899. – № 379, 24 января. – С. 1–2.
5. Корелин А. П. Дворянство в пореформенной России. 1861–1904 гг. Состав, численность, корпоративная организация / А. П. Корелин. – М. : Наука, 1979. – 304 с.
6. Миронова Е. В. Организация и деятельность дворянских учреждений Казанской губернии в 1861–1917 гг. : автореф. дисс. ... канд. истор. наук : спец. 07.00.02 "Отечественная история" / Е. В. Миронова. – Казань, 2011. – 28 с.
7. Отчет Екатеринославского губернского предводителя очередному губернскому дворянскому собранию 1886–1889 гг. – Екатеринослав : Типография губернского правления, 1889. – 85 с.
8. Отчет Екатеринославского губернского предводителя дворянства М.И.Миклашевского очередному губернскому дворянскому собранию 1905 г. за трехлетие с 1902 по 1905 г. – Екатеринослав : Типография Е. Д. Браиловского правления, 1905. – 211 с.
9. Очередное Екатеринославское губернское дворянское собрание // Екатеринославские губернские ведомости. – 1893. – № 5, 16 января. – С. 3–4.
10. Романюта І. М. Андрій Михайлович Миклашевський: життя та діяльність мовою музейних експонатів / І. М. Романюта // Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки : наук. щорічник. – Д. : Національний гірничий університет, 2011. – Вип. 8. – С. 160–176.

11. Российский государственный исторический архив (далі – РГИА), ф. 1283. Канцелярия министра внутренних дел по делам дворянства, оп. 1, д. 23, 1905 г. Дело о дворянских выборах по Екатеринославской губернии, 99 л.
12. РГИА, ф. 1283. Канцелярия министра внутренних дел по делам дворянства, оп. 1, д. 29. 1899 г. I делопроизводство. Дело по ходатайству Екатеринославского дворянства о пополнении состава губернских по фабричным делам и по промысловому налогу, 14 л.
13. РГИА, ф. 1284. Департамент общих дел МВД, оп. 91, д. 16. – 1879 Б. Дело по прошению Екатеринославского дворянства о скорейшем издании новых правил о найме рабочих и о разных предметах. – 58 л.
14. РГИА, ф. 1284. Департамент общих дел МВД, оп. 91, д. 24. – 1879 Б. Дело по ходатайству Екатеринославского местного губернского собрания дворянства о привлечении к платежу сборов на частные дворянские повинности кроме земель и других недвижимых имущества, принадлежащих дворянам в городе или уезде, 11 л.
15. РГИА, ф. 1284. Департамент общих дел МВД, оп. 91, д. 101. – 1874 А. Дело по ходатайству дворян Павлоградского уезда (Екатеринославской губернии) об учреждении стипендии при Екатеринославской губернской гимназии имени статского советника А.П. Письменного. Отделение III, Стол I, 27 л.
16. РГИА, ф. 1405. Министерство юстиции, оп. 91, д. 2886. – 1890 г. По ходатайству Екатеринославского губернского дворянского собрания об увеличении суммы, определяемой в пользу дворянской казны дворянскими собраниями за запись новых дворянских родов в родословную книгу, 5 л.
17. Свод законов Российской империи издания 1857 года. – СПб. : Типография 2-го отделения императорской канцелярии, 1857.
Т. 9 : Законы о состояниях. – 1857. – 88 с.
18. Чрезвычайное Екатеринославское губернское дворянское собрание 4 мая 1888 г. // Екатеринославские губернские ведомости. Часть неофициальная. – 1888. – № 36, 11 мая. – С. 3–5.
Чрезвычайное Екатеринославское губернское дворянское собрание 4 мая 1888 г. // Екатеринославские губернские ведомости. Часть неофициальная. – 1888. – № 37, 14 мая. – С. 3–7.